

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חיים ב' רוזן

דרכים במחקר הלשון

(ב) הדקדוק

ענף זה של מדע הלשון ידוע לא רק בשמו „דקדוק“,
בלועזית „גראמאטיקה“, כי אם גם בשם „תורת הלשון“, אולי
טוב להעדיף את זה האחרון, כי אין בו עוד משום הבהלה.

שעשוי לעוררה – ללא כל הצדקה – השם „דקדוק“ אצל אחדים, ואין גם המונח „תורת הלשון“ צר במשמעותו המילולית כמונח „דקדוק“ – שכוון בעת הנהגתו לדקדוק הקריאה בכתבי הקודש – או כמונח „גראמאטיקה“, המורה על התעסקות בכתבים, ביוונית *γραμματα*.

אפשר לומר, שהדקדוק חוקר, רושם ומסדר את הרגלי דיבורו הפורמליים של פרט או של ציבור לשוני, והכוונה לא להרגלים הכרוכים בהוראות של מלות, באוצר הלשון, דבר שעוסקת בו המילונות. יחס המילונות לדקדוק עשוי להימשל ליחס שבין תוכן לצורה.

מקובל הוא לראות את הדקדוק כבנוי על פרקים מסוימים לפי רוח היחידה הלשונית, המשמשת יסוד למחקר. אם מצטמצמת הסתכלותנו בהגה הבודד או בקשריו בהגאים אחרים, הרינו עוסקים בתורת ההגה, בלועזית „פֶּוֹנִיטִיקָה“ ו„פֶּוֹנִלֹגְיָה“. ואם מרחיבים אנו את מבטנו לצורת המלים ולשינויי מובן הנגרמים בשינוי צורה, הרי מתעניינים אנו בתורת הצורות, ה„מֶוֹרְפֹלֹגְיָה“ של הלשון. אנו קוראים תורת הנטייה ללביקת הצורות השונות המהוות את אשר אנו קוראים „אותה המלה“, כגון: אֶכְפְּתִי, יֵאכֵל, לֵאכֹל, ואילו, כשאנו מתייחסים אל שתי צורות קרובות-משפחה כאל שתי מלים שונות, כגון „אכילה“, „מאכל“, מדברים אנו על תורת הפְּצוּךְ, הפְּוֹרְמָצְיָה, התורה העוסקת בנתינת צורה למלה, בברור, כי גבולות הנטייה והתצורה מטושטשים לעתים, ואף לא הגיע עדיין מדע הדקדוק בימינו לכלל הגדרה מוסכמת למושג המלה.

בצירוף מלותינו ליחידות לשון המסוגלות לבטא את דימויי נפשנו עוסק התחביר, תורת המשפט, בלועזית "סינטקסיס"; בתפקידי מלותינו על סוגיהן בהרכב המשפט מטפל אותו פרק הדקדוק, הקרוי תורה של חלקי הדיבור. אולם המושג "דקדוק" בכללו, וכל אחד מחלקיו, תורת המשפט, התורה של חלקי הדיבור, תורת התצורה, "תורת הצורות והנסיות ותורת ההגה — אינו מושג יציב ואחיד במובנו. המושגים הללו ניתנים להבנה ולפירוש בארבע דרכים לפחות, כמספר השיטות ודרכי הגישה האפשריות בטיפול בהרגלי הדיבור.

ניקח לדוגמא שניים מהרגלי הדיבור הקיימים בעולם — ועוד יובן, מדוע עליי לבחור כאן בדוגמאות לועזיות דווקא ולא בעבריות. האחד — ריבוי המלה הצרפתית égal, שהוראתה "שווה", והשני — אופן הבעתו של המשפט "זהו אני" באנגלית. אפשר לומר: ריבוי של égal הוא égaux, ולא égaux (כשבסוף מלה זו s, שלרוב אינה נשמעת), כדוגמת bals, הריבוי של bal, הכדור. וכן: יש לומר It is I, וחלילה לשגות ולומר It is me. זוהי השיטה המורה כללים, השיטה הנורמאטיבית בדקדוק, והיא הגישה המזדמנת כמעט תמיד לאדם, הלומד לשון או לקח מפי מדקדקים, היא השיטה של ספרי הלימוד. שיטה זו משתמשת בהכרח במושגי "הנכון והשגוי", ועוד נחזור לנתח את המושגים הללו.

לעומת זאת אפשר להינתק מהערכת תופעה כנכונה או שגויה ולקבוע עובדה: כמעט כל אדם, שהוא בחזקת יודע צרפתית, יאמר égaux בלשון הריבוי; ומצד אחר: ישנם

אנגלים רבים האומרים: It is I, ורבים, רבים מאוד, האומרים
 It is me; זוהי השיטה המתארת, בלועזית: דֶּקְדֶּקְטִיבִּית
 של הדקדוק; אין היא באה ללמד ולכוון, אינה אלא קובעת
 עובדות. שיטה זו תמצא בספרים, המטפלים ברישום הרגלי
 לשון של ציבור (כגון ספרי דקדוק של הערבית המדוברת) או
 של אחד מגילוייה הספרותיים של לשון (כגון דקדוק לעברית
 המקראית או ללשון המשנה). יובן, כי אין הדקדוק המתאר
 חייב להתחקות דווקא על תופעה הרווחת בתקופת המתאר—
 בהווה; ייתכן, כפי שעושים זאת מדקדקי המקרא והמשנה,
 לתאר הרגלי לשון של דורות שעברו, ואז נזקק החוקר למקור
 הכתוב בלבד, ואינו יכול עוד לסמוך על הסתכלותו — או,
 ביתר דיוק, על האזנתו הישירה, בדרך גישה זו יאמר
 מדקדק, בתארו את הצרפתית החדשה, כי ריבוי *égal* הוא
égaux, אך בתארו את לשון המאה העשירית יקבע, כי הוא *égaux*.
 דקדוק מתאר זה, ועל אחת כמה וכמה הדקדוק
 הנורמאטיבי, מזניח את שאלת ההתפתחות, את בעיית ההתהוות
 ההיסטורית של הרגלי הדיבור, דבר, שעוסק בו הדקדוק
 בשיטתו ההיסטורית, שהיא ללא ספק המושלמת מכולן,
 הבוחנת עובדות לשון בגילוייהן השונים בדורות, העוקבת
 אחרי שינוייהן והמשתדלת לגלות את גורמי השינויים. היא
 תלמדנו, שבימי הביניים עברה צורת *égaux* ל-*égaux*, שהרי
 כל עיצור ו שלפני עיצור סמוך לו איבד בצרפתית את היגיו
 הברור; ושיטה זו מראה זאת בדרך הדקדוק המשווה על ידי
 השוואות, כגון העמדת המלה הרומית *alta* למול *haute* הצרפתית,
 שמשמעות שניהם היא „גבוהה“.

הוברר מתוך הנאמר, שקיימת סתירה־מה בין הגישה הנורמאטיבית, המתווה כללים, ובין השיטה ההיסטורית של דקדוק לשון. עדיין לא עמדנו על מהותו של מושג "הנכון". אין דרך להגדירו אלא כך, שהשימוש הנכון הוא הרגל הרוב, ודרך המיעוט — שגיאה. אולם, אם נפוצה דרך המיעוט, נהפכת היא לשל הרוב: שגיאה נעשית כלל. וזאת מלמדנו הדקדוק ההיסטורי, שאין התפתחות בחופעות לשון אלא מתוך תופעות, שבראשית התגלותן היו שגיאות. הרי אילו אמר בן־דורו של ישעיהו הנביא "מצינו" במקום "מצינו", הייתה נראית כשגיאה; ועד לתקופת המשנה הספיקה צורה זו להיחפץ לכלל. ואומרים אנו: בגזרת ל"א, הנוהגת במקרא כדוגמת "מצאנו", השתלטה בתקופת המשנה צורות, המיוחדות לגזרת ל"ה: "מצינו".

במבוא למילון הגרמני־עברי של לור־טורטשינר נאמר בשנת תרפ"ז: "אם בלשונות אחרות נעשה שימוש לשון (שהוא בראשונה בחזקת שגיאה) בהדרגה לשפת־ספר תקינה, הרי לא קל להכריע בשאלה, אימתי יש לתת בעברית הארץ־ישראלית... הכרה לעובדת לשון, שקודשה קדושה שבשימוש". ובזה נתמצה גרעין הבעיה של דקדוקנו העברי. הבא לשמש נר לרגליהם של דוברי העברית החיה בארץ־ישראל, הנסתכן בסכנת דו־לשוניות, בסכנת התהוותה של שפת־ספר ליד שפת־דיבור, בנהגנו בנורמאטיביות נפרזת ובהתנפרנו לעיקרון, ששגיאת היום עלולה להיות כלל מחר? או האם נבחר בדרך אחרת, תוך מאמצי תיקון מתמידים לגבי העברית המדוברת, בלמדנו לקח ממשל ההיסטוריה היהודית, המחייבת

לראות בגילויי חיינו המדיניים חלק מתולדות עמנו: הניתן
לשימוש העברי הטוב שבפי בני ארצנו, שלא נפגם בהשמעות
לועזיות, את הזכות להיכלל בדקדוק ההיסטורי של הלשון
העברית?